

سرزمین ماوراءالنهر که از حوزه‌های کهن فرهنگ اسلامی و معارف قرآنی است، همواره این افتخار را داشته که نخستین ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی در این خطه پر برکت انجام گرفته است. در این سرزمین ده‌ها مفسر و محدث پرورش یافته و با تألیفات گرانمایه خود، خدمات شایانی به فرهنگ اسلام نموده‌اند. با بررسی گنجینه‌های کتب خطی در سراسر جهان، به ویژه قرآن‌های نفیس خطی، و مراجعه به فهرست کتابخانه‌های معروف دنیا، به نام بسیاری از علمای ماوراءالنهر برمی‌خوریم که هر کدام در عصر خود تلاش فراوان نموده و آثار ارزشمندی در علوم قرآنی از خود به جای گذاشته‌اند. هرچند بسیاری از این کتاب‌ها تاکنون چاپ و منتشر نشده‌اند، اما وجود آنها در گنجینه‌های علمی دنیا مایه افتخار است، و سرانجام روزی به دست تحقیق و نشر سپرده خواهند شد.

ترجمه‌های فارسی قرآن کریم، بخش بسیار ارزشمندی از فرهنگ اسلامی ماوراءالنهر را به خود اختصاص داده است. در گنجینه‌های قرآنی سراسر جهان، صدها نسخه ماوراءالنهری نگهداری می‌شود که ترجمه آنها به صورت زیرسطری نوشته شده است. اصولاً باید گفت که در طول هزار سال، ترجمه‌های فارسی قرآن کریم به صورت زیرسطری یا به تعبیر دیگر «تحت اللفظی» نگارش می‌یافته است. ولی چیزی که در این ترجمه‌ها جلب توجه می‌کند، ویژگی‌های حوزه‌های مختلف زبان فارسی است که به هر کدام امتیاز خاصی بخشیده است.

نگاهی به ترجمه‌های تاجیکی قرآن کریم ۹۹ □

این حوزه‌ها را می‌توان به حوزه ماوراءالنهری، هراتی، سیستانی و مرکزی (رازی) دسته‌بندی کرد. در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، نسخه‌هایی از ترجمه فارسی قرآن با ادبیات ماوراءالنهری نگهداری می‌شود، که عمدتاً در قرون پنجم تا هشتم هجری نوشته شده‌اند.^۱

علمای ماوراءالنهر، هرچند در اثر جنگ‌های ویرانگر به کشورهای اسلامی دیگر هجرت می‌کردند، ولی هر کجا وارد می‌شدند، چراغ علم و دانش را در کنار عالمان آن خطه روشن می‌کردند و به نشر علوم و معارف اسلامی می‌پرداختند. در سرزمین ماوراءالنهر نیز به‌رغم فشارها و محدودیت‌های گوناگون، گرایش به معارف قرآنی و عشق و علاقه به فرهنگ اسلامی همواره فزونی می‌یافت. حرکت شتابنده‌ای که به ویژه در سال‌های اخیر در زمینه ترجمه و تفسیر قرآن کریم و چاپ و نشر کتب اسلامی در جمهوری تاجیکستان شکل گرفته، گواه این مدعاست.

در ده سال اخیر، چندین ترجمه و تفسیر از قرآن کریم در تاجیکستان انجام شده است که مهم‌ترین آنها در مجله‌های علم و حیات، صدای شرق و ادبیات و صنعت چاپ شده است. برای آگاهی خوانندگان محترم، به ارائه گزارش‌هایی در این زمینه می‌پردازیم.

۱. نخستین مجله‌ای که به چاپ ترجمه‌ای کامل از قرآن کریم اقدام کرد، نشریه علم و حیات بود. نشریه مزبور اهمیت این اقدام را این‌گونه ارزیابی کرده است:

«امروزه تمام مردم دنیا این کتاب مقدس را به زبان مادری خود می‌خوانند و از حقایق آن آگاه می‌شوند. کسانی که گذشتگان آنها هیچ‌گونه ارتباطی با این کتاب نداشتند، از این سرچشمه پاک بهره‌مند می‌گردند... این کتاب انسان‌ساز برای تربیت آدمی چشمه‌ای خشک ناشدنی به شمار می‌رود و به زمان خاصی اختصاص ندارد و کهنه شدنی نیست. امروزه، پس از گذشت بیش از ۱۴۰۰ سال، این کتاب همچون آغاز نزولش جدید و منشأ حیات است.»^۲

همچنین درباره لزوم رعایت امانت در ترجمه کلام خدا آورده است:

«مترجم نباید از پیش خود چیزی بر ترجمه بیفزاید و یا چیزی از آن کم کند، زیرا این کار به فصاحت و بلاغت قرآن خلل می‌رساند. اگر مترجم بخواهد کلمه یا جمله‌ای را بر ترجمه بیفزاید باید آن را میان دو پرانتز قرار دهد تا خواننده بداند که در اصل عربی نبوده است. همچنین، ادات تأکید را نباید در

۱. رک: فهرست نسخ خطی قرآن مترجم کتابخانه آستان قدس رضوی، محمدآصف فکرت، مشهد، ۱۳۶۳.

۲. مجله علم و حیات، شماره ۳، ص ۲۲، سال ۱۹۹۰.

ترجمه با تعبیری مناسب منعکس ساخت».^۱

ترجمه‌ای را که مجله علم و حیات به چاپ رسانده، محققان انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم جمهوری تاجیکستان براساس ترجمه‌های کهن انجام داده‌اند. به رغم این که چاپ این مجله، گاه با مشکلات مالی مواجه بود، ولی چاپ ترجمه قرآن در آن متوقف نشد و تاکنون از آغاز قرآن تا سوره محمد(ص) در آن به چاپ رسیده است. البته این ترجمه را نمی‌توان به عنوان ترجمه‌ای جدید معرفی کرد، زیرا سبک تحت اللفظی در آن رعایت گردیده و ترجمه بسیاری از آیات بدون هیچ گونه تغییر، به الفبای سیریلیک بازنویسی شده است؛ به عنوان مثال، آیه ۸۰ سوره بقره این گونه ترجمه شده است:

«وگفتند نرسد به ما آتش دوزخ مگر چند روزی شمرده شده. بگو آیا گرفتید از پیش خدا پیمانی تا هرگز خلاف نکند خدا پیمان خود را. آیا می‌گویید بر خدا آنچه نمی‌دانید».^۲

همین آیه در ترجمه شاه ولی الله دهلوی این گونه ترجمه شده است:

«وگفتند نرسد به ما آتش دوزخ مگر چند روزی شمرده شده. بگو آیا گرفتید از پیش خدا پیمانی تا هرگز خلاف نکند خدا پیمان خود را. یا می‌گویید بر خدا آنچه نمی‌دانید».^۳

اهمیت این ابتکار بیشتر در آن است که توانسته است برای نخستین بار، ترجمه تاجیکی (فارسی) قرآن کریم را با الفبای سیریلیک در اختیار علاقه‌مندان قرار دهد. این مجله ضرورت انتشار قرآن به الفبای سیریلیک را سرعت بخشید. از این رو، پس از مدتی ترجمه فارسی عبدالمحمد آیتی به کوشش میرزا کامران (ملا احمداف) با الفبای سیریلیک بازنویسی و توسط انتشارات «الهدی» به چاپ رسید. این خبر را مجله ترجمان وحی در یکی از شماره‌های خود درج کرده است.^۴ اخیراً ترجمه آیتی توسط انتشارات «نشر زمان» با ویرایش قرآن پژوه تاجیکی «محمدجان عمراف» به چاپ

۱. همان.

۲. همان، شماره ۷، ص ۲۶، سال ۱۹۹۰.

۳. قرآن مجید، ترجمه شاه ولی الله دهلوی، پاکستان، کراچی، ص ۲۶.

۴. ترجمان وحی، سال چهارم، شماره ۱ (شهریور ۱۳۷۹)، شماره پیاپی ۷، ص ۹۹.

نگاهی به ترجمه‌های تاجیکی قرآن کریم (۱۰) □

رسیده است.^۱

۲. از سال ۱۹۹۹، مجله صدای شرق به نشر کتابی از محقق قرآن پژوه «نذراالله نظر» پرداخته است. این کتاب، ترجمان میسر از تفسیرهای معتبر نام دارد. مجله یاد شده، در آغاز، ترجمه جزء سی‌ام قرآن را چاپ کرد و از سال ۲۰۰۰ میلادی بر آن شد تا ترجمه و تفسیر کامل قرآن را در اختیار خوانندگان خود قرار دهد. «نذراالله نظر» درباره چگونگی کار خود چنین نوشته است:

«به تقاضای علاقه‌مندان مجله و کسانی که دوست دارند معانی و مفاهیم کلام خدا را بدانند ولی با خط و زبان عربی آشنا نیستند، تصمیم گرفتیم با عنایت و یاری خداوند لطیف و خبیر، این تفسیر را آغاز و به آنان تقدیم نمایم».^۲

از مقدمه «نذراالله نظر» برمی‌آید که این اثر بر اساس تفسیر طبری، فخر رازی، ابن کثیر، بیضاوی، زمخشری و تفاسیر دیگر نگاشته شده است؛ چنان که او خود تصریح کرده است «ترجمه حرف به حرف آیات که بلافاصله پس از هر آیه‌ای آمده، با اندک تغییراتی، از ترجمه شاه ولی الله دهلوی اقتباس گردیده است».^۳

ترجمان میسر از جمله پژوهش‌های ارزشمند قرآنی است که از روی آگاهی و بر مبنای مآخذ معتبر تألیف شده است. نشر کامل این اثر در حرکت ترجمه و تفسیر قرآن به زبان تاجیکی (فارسی ماوراءالنهری) بسیار سودمند و قابل استفاده خواهد بود.

۳. چند سالی است که هفته نامه ادبیات و صنعت (هنر) در تاجیکستان، ترجمه و تفسیر سعید علی سید را تحت عنوان تفسیر زرنگار چاپ می‌کند. شیوه این تفسیر بدین گونه است که نخست هر آیه قرآنی به صورت اصلی و سپس با الفبای سیرلیک و آن گاه ترجمه فارسی آن آورده شده و پس از آن، مضمون آیه در قالب شعر آمده است. به عنوان مثال، ترجمه آیه ۱۸۵ سوره بقره بدین صورت آمده است:

«ماه رمضان ماهی است که در آن نازل شده است قرآن برای هدایت مردم و برای بیانات از راه راست و شناختن حق از باطل. پس هر که دریابد این ماه را روزه بدارد، و کسانی که بیمار یا مسافر باشند به شمار روزه خوردنشان در روزهای دیگر بگیرند. خداوند برای شما آسانی را خواسته است، و هرگز مشکلاتان را خواستگار نیست، تا این که تکمیل عدد روزه کرده و خدا را به عظمت یاد نمایید که شما را

۱. قرآن مجید، ترجمه عبدالمحمد آیتی، نشر زمان، تهران، ۱۳۸۰.

۲. صدای شرق، سال ۲۰۰۰، شماره ۱۲، ص ۴.

۳. همان، ص ۵.

هدایت نمود به دین اسلام و باشد که سپاس گزار گردیده».

ماه رمضان گفت خدا هر که ظریف است
داند که در آن نازل قرآن شریف است
این ماه عزیز است که قرآن محمد
چون صبح صفا بهر هدایت به سرآمد
این ماه عزیز است که حق لطف به ما کرد
قرآن شریف از بر ما راهنما کرد
تا منزلت کار حق از وسعت باطل
آید به ترازوی حقیقت همه واصل
زین روز که شرط است به هر بنده در این ماه
میل و هوس روزه کند بادل آگاه
چون مرد کسل گشت و یا عزم سفر کرد
این جا نظر خویش خداوند دگر کرد
کس وقت سفر یا به همه لحظه ناجور
باید نشود از طلب نقل و نوا دور
اما سر هر روز خدا حکم قضا کرد
باید که به هر روز قضا روزه ادا کرد
این حکم خدا بنگرد از آدم عاقل
نه باشدش از باب ادا قابل مشکل
این موجب آن است که از رحمت جبار
ای بنده خاکسار هر لحظه به یاد آر
که آسانی این رحمتش از بهر تو آمد
که او کرد هدایت به تو آیین محمد

□ نگاه‌های ترجمه‌های تاجیکی قرآن کریم ۱۰۳

زین روست که شکرانه شد آرایش بنده

شکرانه بود باعث آسایش بنده^۱
قطعات منظومی که در پایان ترجمه هر آیه آمده، در وزن‌های گوناگون عروضی سروده شده و بیانگر مضمون کلی آیه است، نه ترجمه کامل آن.
۴. در «خجند» که از شهرهای قدیمی و معروف تاجیکستان است، ترجمه‌ای در پنج جلد با نام تفسیر آسان بیان چاپ شده است. این مجلدات، هر کدام به نام نخستین سوره‌ای که در آن آمده است نامگذاری شده‌اند. تفسیر مزبور، اثر قرآن پژوه تاجیکی، حاج ابوعلام الدین است. این تفسیر به دلیل سادگی و روانی آن مورد استقبال قرار گرفته است. نویسنده در این باره می‌گوید:

«ما از استقبال خوبی که مردم پس از سال‌ها انتظار، از این گنجینه الهی کرده‌اند خوشحالیم. خداوند بزرگ، زحمات و خدمات برادران ما را به درگاهش قبول فرماید. امید است که توفیقات الهی در این ترجمه و تفسیر همواره فرین آنان باشد».^۲

شیوه ترجمه و تفسیر حاج ابوعلام الدین، بدین گونه است که نخست آیات قرآن با حروف عربی و سپس آوانویسی آن به خط سیریلیک، و آن‌گاه ترجمه تاجیکی آیه آمده، و در پایان هر آیه، تفسیری کوتاه از آن با بیانی ساده درج گردیده است.

از آن جا که بیشتر مردم با جزء سی‌ام قرآن مجید سر و کار دارند، تفسیر نامبرده، در سال ۱۹۹۹ از همین جزء آغاز شد. سپس در آغاز سال ۲۰۰۲ میلادی، جلد پنجم آن، یعنی جزء احقاف منتشر گردید. این ترجمه و تفسیر در طول سه سال تکمیل شد و به صورتی زیبا تنظیم یافت.

نویسنده پیشگفتار آن درباره این ترجمه می‌گوید: «مؤلف ترجمه و تفسیر مذکور، نگارش خود را بهسازی و ویرایش نموده؛ به گونه‌ای که مورد پسند خوانندگان قرار گرفته است».^۳

در پایان، این نکته را باید یادآور شویم که این ترجمه و ترجمه‌های دیگر تاجیکی که

۱. هفته نامه ادبیات و صنعت (هنر)، سال ۲۰۰۲، شماره ۱-۲، ص ۸.

۲. تفسیر آسان بیان، پاره احقاف، خجند، ۲۰۰۲، مقدمه، ص ۴.

۳. همان، ص ۳۰.

اجمالاً به معرفی آنها پرداختیم، نقد و بررسی ویژه‌ای را می‌طلبند. در سایه این نقد و بررسی‌هاست که نقاط قوت و ضعف هر یک از این ترجمه‌ها روشن می‌شود، زیرا بی‌تردید، ترجمه‌ها و تفسیرهای تاجیکی، از کاستی‌ها و نارسایی‌ها به دور نیستند. این نکته را نیز نباید از یاد برد که ترجمه‌های تاجیکی از آغاز تا کنون به صورت تحت اللفظی انجام شده‌اند، ولی آنچه مهم است این است که در تاجیکستان حرکتی چشمگیر در کار قرآن پژوهی آغاز شده و آینده آن بسیار امید بخش است.

■

